

Postmodern Eleştirilerin Coğrafi Düşünce ve Yeni Mekân Kavrayışları Üzerine Yansımaları

The reflections of postmodern critics on geographical thought and new spatial perception

İrfan Kaygalak*

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İzmir

Öz: Bu çalışma ile son çeyrek yüzyılda özellikle postmodern eleştirilerle birlikte mekânsallığın ve bu yüzden de coğrafi düşüncenin sosyal teori içinde yükselen önemi vurgulanmaya çalışılmaktadır. Bu amaçla, ilk olarak sosyal teorideki paradigmatik değişim, coğrafi düşüncenin tarihsel evriminde izlenmeye çalışılmıştır. Ardından coğrafi düşüncenin odağı olan mekân kavramının geleneksel pozitivist paradigmadan farklı yönleri üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda yapısalcı kuram ile radikal kuramların etkisiyle beliren “yapı” ve “tasarım” olarak mekân kavramının yeni içeriği incelenmektedir. Yeni mekân anlayışının izleri en iyi biçimde beşeri coğrafyada izlendiğinden, çalışmanın ikinci bölümünde mekân kavramındaki bu değişim ile coğrafyadaki epistemolojik ve metodolojik değişimin ekonomik coğrafya ve kültürel coğrafyaya nasıl yansıdığı üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın temel vurgusu, beliren yeni mekân anlayışı nedeniyle coğrafyanın sosyal teori içindeki yerinin ve ağırlığının arttığı yönündedir.

Anahtar kelimeler: Coğrafi düşünce, sosyal teori, mekân, postmodern coğrafyalar

Abstract: In this article, the significance of spatiality and geographical thought in social theory is emphasized via postmodern critics in last three decades. For that purpose, firstly paradigmatic shift in social theory is pursued and evaluated through evolution of geographical thought in historical perspective. After that, different aspects of spatiality and place context, which diverse from traditional positivist paradigm and are focus of geographical thought, are stressed on. New context of spatiality or place notion which is brought to fore by socialist and other radical approaches as a “structure” and “imagination” has been mentioned in that sense. The traces of that contextual change of spatiality notion and epistemological and methodological shift in geography at last three decades can be pursued particularly in human geography. Therefore at the second part of this study, the effects of contextual and paradigmatic shift in geographical thought are debated in realm of economic and cultural geography. The main emphasis of article is that all indicators in different realms point to accruing significance of new geographical thought in social theory.

Keywords: Geographical thought, social theory, space, postmodern geographies

1. Giriş:

Bilimsel düşüncenin ve metodolojinin gelişiminde belli ana dönemler ayırt edilebilir. Khun’un (1962) paradigma açılımı bilimsel düşüncenin evrimindeki nedensel gelişimi ve değişimi ortaya koyan böylesi bir dönemlendirme için örnek gösterilebilir. Sosyal bilimler açısından bakıldığında bu paradigma değişimlerinin günümüzde belli ana kavramlar altında özetlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Pozitivizm ve Post-pozitivizm, modernizm ve postmodernizm ikilemleri sosyal bilimlerdeki bu paradigma değişimini belirtmek için sıklıkla kullanılırken aynı şekilde coğrafi düşüncenin yada coğrafi metodolojinin gelişimi de bu kavramlar altında incelenebilir. Elbette bu,

* İletişim: İ.Kaygalak, e-posta: irfan.kaygalak@ege.edu.tr

coğrafi metodolojideki değişimleri yaratan farklı teorileri, yaklaşımları, açıklamaları ve dönemsel gelişmeleri içeren ayrıntılı bir değerlendirme olmasını engellemektedir.

Bir disipline ya da bilim dalına ilişkin dönemsel değişimleri hiç şüphesiz onların araştırma konularında ve sorularında meydana gelen değişimlere bakarak anlamak mümkündür. Ancak söz konusu değişim sosyal bilimler açısından sorgulandığında temel gösterge büyük oranda o alanın ürettiği kavramlar ve dolayısıyla da dilidir. Kavramlara yüklenen anlamlar ve onlardaki değişim aslında sosyal bilimlerdeki paradigmatik değişime de işaret etmektedir. Araştırmacıların kendi araştırma nesnesi olanla kurdukları ilişki ve bu araştırma objelerine yükledikleri anlamların değişimi aslında disiplindeki metodolojik ve epistemolojik değişime de göndermelerde bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında coğrafyanın temel araştırma konusunu oluşturan mekân kavramından yola çıkarak bu disiplinin epistemolojik değişimini sorgulamak mümkündür. Başka bir deyimle mekân idrakinden yola çıkarak coğrafi düşüncenin evrimindeki paradigmatik değişim ortaya konulabilir. Nasıl bir mekân kavrayışına sahibiz sorusu bu yönüyle sadece bir kurum olarak disiplinin gelişimini anlama sorunu değildir. Aksine, mekânın kendisine yüklenen anlamlarla nasıl yeniden bilgi inşa etme süreçlerinin yaratıldığını, dünyayı tasavvur etme biçimlerinin nasıl değiştiğini anlama ve açıklama sorunudur.

Coğrafi düşüncenin evrimini, bu düşüncenin odağını ve temel konusunu oluşturan kavramların dönüşümünde izlemek mümkün olduğu gibi, genel olarak sosyal teori içinde bu kavramlara ve coğrafi yaklaşıma yapılan vurguların ağırlığına bakarak da ortaya koymak mümkündür. Konumuzu ilgilendirmesi bakımından sosyal bilimlerdeki genelinde ve coğrafya özelinde “mekân” kavramının içeriğinin anlaşılması, öneminin ortaya konulması; bu kavramın araştırma konusu ve sosyal süreçler açısından ajan olarak değişen anlamlarının belirtilmesi gereklidir. Bu paradigmatik ve metodolojik değişimi anlamak bilim olarak coğrafyanın sosyal teoriye olan katkısının ortaya konulması bakımından da gereklidir. Bu yüzden gelecek bölümde bilimsel olarak coğrafi düşüncenin kısa tarihsel gelişimi ve mekân kavramına ilişkin farklı dönemlerdeki yaklaşımlar sosyal teorideki paradigmatik dönüşümün içinde ele alınmaktadır.

2. Bilimsel düşünce, mekân ve Coğrafya

Coğrafi düşüncenin sosyal teori içindeki yerini anlamaya dönük bir girişim için modern bilimlerin kurumsallaştığı, pozitivist bilimsel paradigmanın inşa edildiği modern çağdan başlamak yerinde bir başlangıç olacaktır. Bu bağlamda coğrafyanın kurumsallaştığı 18. ve 19. yüzyıllardaki hâkim yaklaşıma bakıldığında, Fransız coğrafyacı Vidal de la Blache ile başlayıp Alman coğrafyacılarından Ratzel ile güçlenen “bölgesel coğrafya”nın hakim yaklaşım olduğu görülmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 1998). Bölgeselci yaklaşımın günümüze kıyasla işlevsiz kalan karakteri, hakim olduğu 18. ve 19. yüzyıl koşulları düşünüldüğünde haklı ve toplum -emperyal toplumlar demekte yarar var- yararına çıktılar üretebilen yaklaşımdır. İdiografik karakterdeki alan araştırmaları “aydınlanan” batı uygarlığı için “öteki coğrafyaları” tanımanın yanı sıra buraları kontrol etmenin ve sömürmenin bilgisini sağladığından politik ve stratejik bir öneme sahiptir (Tümertekin ve Özgüç, 1998). Nitekim bu dönemdeki jeopolitik yaklaşımların ve analizlerin de fiziksel coğrafi koşullar ile ilintili olarak kurulması söz konusu coğrafi bilginin politik öneminin kanıtıdır.

Ancak 20.yüzyıla gelindiğinde toplumsal koşulların değişmesi yanı sıra bilimsel metodolojideki değişimler de bu bölgesel yaklaşımı tartışılır kılmıştır. August Comte ile başlayan ve sosyal bilimlerin de, doğal bilimler gibi genel geçer yasaları bulması gerektiğini; dolayısıyla da nomotetik karakterde olması gerektiğini savunan mantıkçı pozitivist yaklaşım coğrafyacılar arasında da tartışılmaya başlanmış ve o dönem coğrafyacılarının temel arayışı bir bilim olarak coğrafyayı nasıl daha nomotetik kılabiliriz çabası etrafında toplanmıştır (Arı, 2005; Kaya, 2005; Özgüç ve Tümertekin, 2000; Yavan, 2005). Böylelikle uzun bir dönem boyunca Anglosakson dünyasında sosyal bilimlerde coğrafya bu pozitivist paradigmanın esiri olacaktıdır.

Modernitenin ve “aydınlanma çağının” bilimsel yaklaşımı olan pozitivistizm, evrenin ayrık, gözlemlenebilen ve atomik olaylardan, olgulardan oluşan mekanik bir düzen olduğu; mutlak doğrunun

var olduğu, bunu bilmenin, öngörmenin mümkün olduğu ontolojik temeli üzerine kuruludur (Bryman, 2008). Pozitivizm evrene ait bilginin ve düzenin evrensel geçerlilikteki önermelerle açıklanabileceğini savunurken; bunun için ölçülebilir, hesaplanabilir, sınanabilir, deneylebilir bilginin geçerli olması gerektiğini savunan “ampirik” (empiricism) yöntemi yegane yöntem olarak öne sürer. Bilimsel çalışmanın temel amacının ölçülebilir şeyleri tanımlamak, evrendeki tekrarlanabilir, gözlemlenebilir olgulardan oluşan gerçekliği ve olayların düzenini objektif, tarafsız bir gözle, araştırmacının konumundan bağımsız olarak açıklanabileceği iddiasını taşır. Bunun için ise tümdengelim (deductive) yöntemini, yani teoriden pratiğe, genelden özele açıklama yöntemini esas alır (Trochim, 2006). Pozitivist paradigma sosyal bilimlere konu olan olay, olgu ve tüm kategorilere totalci bir yaklaşımla büyük teoriler (grand theories) ve üst anlatılarla (meta-narratives) rasyonalist-akılcı bir açıklama getirebileceği iddiasındadır (Martin, 1994; Bryman, 2008; Jupp, 2006).

Pozitivist paradigma doğa bilimlerine ait metodolojinin sosyal bilimlerde de kullanılabileceğini savunmakta bu yüzden de doğa bilimlerinin doğada aradığı gibi, sosyal bilimlerin de benzerlikleri, genellemeleri ve yasaları araması gerektiğini savunmaktadır. Mekân bilimleri açısından bakıldığında bu anlayış yani pozitivist paradigmanın etkisi, uzun dönem boyunca başta coğrafya olmak üzere tüm sosyal bilimlerde mekânın, toplumsal ve doğal olayların gerçekleştiği, kartezyen koordinat sistemine sahip, salt bir uzay parçası olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu nedenle mekân toplumsal süreçlerde pasif olan, düzenleyici ve belirleyici herhangi bir etkiye sahip olmayan, tarihsel bağlamı bulunmayan, kendiliğinden bir varoluşa sahip, Öklid geometrisi temelinde kavranabilen ontolojik bir geometrik düzlem olarak algılanmıştır (Tekeli, 1979). Mekân ontolojik anlamda salt bir uzay parçasına indirgenirken, ilişkili olduğu toplumsal gerçekliğin de bu ontolojiye uyan ampirik ve akılcı bilgi teorisiyle (epistemolojiyle) kavranabileceği öngörülmüştür.

Mekânın Pozitivist paradigma çerçevesindeki tasarımı, sosyal bilimlerde onun rolünü hep zamanın (tarihin) ve diğer faktörlerin arka planına atmıştır. Mekânı odak noktası olarak alan coğrafya da bu nedenle günümüzde olduğundan farklı olarak betimleyici ve açıklayıcı bir idiografik karaktere sahip olmuştur. Coğrafya’daki geometrik mekânsallık (spatiality) algısı ve bunun getirdiği önemsiz betimleyici “teknikler” modern coğrafyayı “*teoriden ve eleştiriden mahrum bırakarak sosyal bilimlerin yetim çocuğuna çevirmiş ve onu dışlamıştır*” (Claudia, 2008:138). Pozitivist kaygılar nedeniyle coğrafyanın idiografik, betimleyici karakteri eleştirildikçe coğrafyacılar bundan daha “nomotetik” olabilmek için çabalarıyla kurtulmaya çalıştılar. Başka bir deyişle inceledikleri mekânda, zamandan ve toplumsal koşullardan bağımsız olarak geçerli olabilen yasaları ve düzeni aramaya koyuldular (Özgüç ve Tümertekin, 2000). Tasvirici idiografik karakterden normatif, nomotetik bir bilim olmaya doğru arayışlar, kaygılar özellikle II. Dünya Savaşı sonrası Anglosakson coğrafya literatüründe ön plana geçmeye başlamıştır.

Daha pozitivist olma kaygısı iki savaş arası teknolojik gelişmenin sayesinde artan ölçme ve hesaplama teknikleriyle (uzaktan algılama, bilgisayarlaşma, hava fotoğrafları vb...) birleşince coğrafyada “sayısal devrim”le beliren “nomotetik” vurgunun doruğa çıkmasına neden olmuştur. Arı (2005), “nomotetik” anlayışın başlangıcına işaret eden sayısal devrimin ilk olarak Schaefer (1953) tarafından başlatıldığını ve onun etkisiyle coğrafyacılar arasında yaygınlaştığını ileri sürmektedir. Benzer şekilde Goodchild (2008) de coğrafyadaki nomotetik perspektifin Schaefer (1953) ile dile getirilmeye başlandığını ancak Anglosakson coğrafyada bu vurgunun sözcüsü ve kuramcısının Bunge olduğunu savunmaktadır. William Bunge’nin (1962) “*Theoretical Geography*” adlı çalışması günümüzdeki tartışmalarda da etkileri olan ve coğrafyanın teorik anlamda bilgikuramsal (epistemolojik) sorunu üzerine eğilen ilk çalışmalardan olmasının yanı sıra coğrafyanın metodolojisini tartışarak diğer bilimlerin içindeki yerini saptamaya çalışmaktadır.

Goodchild’e (2008) göre, Bunge, bütün bilimlerin doğası gereği nomotetik olduğuna ve bir bilim olarak coğrafyanın da nomotetik olması gerektiğine inanmaktadır. Ona göre coğrafyanın başarısı ancak kendi çalışma alanında keşfettiği genel prensiplerin ve yasaların sayısı ile ölçülebilir. Bu yüzden coğrafya, “*dentritik akarsu ağının düzenli aralıklı yerleşmelere neden olduğu*” gibi dünyanın diğer yerlerinde de geçerli olan genel geçer, evrensel yasaları bulmaya odaklanmalıdır. Aksi takdirde

idiografik karakterdeki coğrafyanın hep marjinal bilim olarak kalacağını savunmuştur. (Goodchild, 2008:11). Goodchild (2008), Bunge'nin bu çalışmasının coğrafyacılar arasında sayısallaştırma (quantitative) akımının güçlenmesine neden olduğunu ve sonrasında bu sayısal akımın yansımaları olan mekansal analizlerin yaygınlaşmasına yol açtığını ileri sürmektedir. Nitekim bu çalışmanın Haggett'in *Locational Analysis in Human Geography* ve King'in *Statistical Analysis in Geography* adlı çalışmalara ilham oluşturduğunu belirterek bunu kanıtlamaya çalışmaktadır (Goodchild, 2008:11).

Savaş sonrası dönemde bölge biliminin de gelişmesi, kalkınma arayışlarında mekansal bilginin ölçülebilirliğine olan ihtiyacı arttırdığından pozitivist paradigmaya olan vurguyu arttırmıştır. Bunun yanı sıra ekonomi bilimi iktisadi olayları belli sayısal modellerle açıklamaya veya denklemlerle kanıtlamaya çalıştıkça coğrafyacılar ve diğer mekân bilimciler, daha "nomotetik" olma yönündeki ısrarını arttırmışlardır. Özellikle firmaların ekonomik kârını en üst düzeye çıkarma isteği sonucunda nasıl bir rasyonel seçim yaptıklarından yola çıkarak, mekansal tercihi ve dolayısıyla da bölgesel kalkınmayı açıklama arayışları, mekânın hesaplanabilir bir veri ve değişken olarak kalkınma yaklaşımlarına ve planlama çalışmalarına sokulmasına neden olmuştur. Bu kalkınma ve planlama çabaları ise "bölge bilimi", "lokasyon analizi" "mekânsal dokular" (spatial patterns), "mekân bilimleri" (spatial sciences) gibi yeni kavramların ve araştırma alanlarının ortaya çıkmasını sağlarken farklı disiplinler arasında kesin çizgiler koyma arayışını da beraberinde getirmiştir (Martin, 1994; Scott, 2000). Maalesef uzun bir erimde disiplinlerin alanlarını, sınırlarını belirleme çabası disiplinler arası sağır bir diyalogu getirmiştir. Fiziki coğrafya gelişen teknolojik koşullar nedeniyle kendine has ölçme ve değerlendirme teknikleri geliştirirken (bunda klimatoloji, oşinografi, jeoloji gibi alt bilim dallarındaki gelişmelerin katkısı belirleyici olmuştur) beşeri coğrafya ise bu süreçte lokasyon analizlerine odaklanarak "daha bilimsel" ve "pozitivist" olmaya çabalamıştır.

Anglosakson dünyada "yeni coğrafya" olarak adlandırılan bu akım "betimleyici coğrafyaya" bir tepki olarak ön plana çıkmış ve "sayısal devrim-quantitative revolution" ile sonuçlanmıştır. Bu "sayısal devrimin" tutkunu coğrafyacılar, modern toplumun mekansal organizasyonunun liberal neo-klasik ekonominin lokasyon analizi teknikleri ile çözümlenebileceğini; ancak böylesi bir çözümlemenin rasyonel ve mantıksal bir yaklaşım olarak "bilimsel" olabileceğini iddia etmektedirler (Peet, 1998; Soja, 1989). Sayısal yaklaşım pozitivist paradigmanın coğrafyada doruğa çıktığı mekansal etkilerin belli modeller ve istatistiksel yöntemlerle öngörülme çabasıyla yaklaşımlar olarak 1970'lerde şiddetli eleştirilere uğrayacaktır (Harvey, 1969; Gregory ve diğ., 1994).

1970'lerde beliren yeni eleştiriler salt mekân bilimleri ya da coğrafya özelinde ortaya konulan bir eleştiri değildir. Aksine bilimsel paradigma değişikliğini ifade eden çok daha geniş çaplı ve köklü bir değişimdir. Başka bir deyimle pozitivist paradigmadan post-pozitivizme, modernizmden post-modernizme dönüşümü ifade eden paradigmatik bir değişimdir (Kaya, 2005). Sosyal bilimlerde eleştirel teori, postyapısalcılık, feminist teori ve diğer "radikal söylemlerin" öncülüğünde başlayan çıkışlar genelde "postmodernizm" söylemi altında toplanarak bu paradigmatik değişimi meydana getirmiştir (Trochim, 2006).

Post-pozitivist ya da postmodern paradigma, pozitivistin aksine gerçekliğin ölçülebilir, saf, arı bir bilgi olmadığını; düşüncelerimizden, tutumlarımızdan etkilenen, hatalı ve kusurlu olduğunu (fallible) iddia etmektedir. Gerçeklik onu inceleyen algısından ve düşüncesinden bağımsız varolmayacağı için bütün gözlemler ve incelemeler araştırmacıların merceklerinden görüleni yansıtmaktadır. Bu yüzden pozitivistin objektiflik ısrarına karşın bilginin sübjektifliğini ve bağlamsallığını öne sürer (Bryman, 2008 and Jupp, 2006). Postmodernizmle beraber sosyal bilimlerde *farklılıklar, belirsizlikler ile bağlamsallık ve kararsızlık* hakim olan kavramlar olmuştur (Martin, 1994:37). Evrenselci, Pozitivist bilimciliğinin her şeyi açıklayan büyük teoriler (grand theories) ve üst anlatıların (meta narratives) olduğu savının aksine; yeni postmodernist paradigma, çoklu doğruların ve bu çoklu doğrulara giden çoklu yolların, yöntemlerin, özel açıklamaların olduğunu (Schoolman and Campbell, 2008); evrenselci olmaktan çok yerel olan, bağlamsal (contingency), zengin mikro anlatıların ve bilgilerin ön plana çıkarılması gerektiğini savunmaktadır.

3. Bir yapı ve tasarım olarak mekân

Postmodern paradigmanda bilginin yerelliğine ve bağlamsal oluşuna yapılan vurgular, bu bilginin en önemli bağlamlarından birini oluşturan mekânların (yani coğrafyaların) önemini de ön plana çıkarmıştır. Bu nedenle de günümüzde sosyal bilimlerde araştırma konusu olarak mekânın, yöntem olarak da coğrafi metodolojinin ağırlığı giderek artmaktadır. Coğrafyanın idiografik geleneğiyle bölgelerin ya da mekânların biriciklik karakterine yaptığı vurgu bundaki temel etkenlerden biridir. Yine coğrafyada postkolonyalizm, oryantalizm ve feminist teorinin etkisiyle mekânın coğrafi bir tasavvur (geographical imagination) olarak ele alınması mekânın sosyal bilimlerdeki anlamının değişmesine, sosyal olguların ve olayların açıklanmasında daha çok kullanılmasına neden olmuştur. Bu nedenle özellikle 1990'lardan itibaren "coğrafi söylemin kendisi coğrafyanın kendisinden daha büyük olmuştur" (Gregory, 1994a:80).

Sosyal bilimlerin genelinde pozitivistlikte karşı beliren eleştiri coğrafyada Lefebvre (1991), Harvey (1969) ve Soja (1989)'nın öncülüğünde birçok Marksist yazarın hedef tahtasına konulmuş ve eleştirilmiştir. Marksist yazının öncülük ettiği bu yapısalcı kuram, pozitivist yaklaşımın mekânsal organizasyonun politik süreçlerle olan bağını açıklamaktan yoksun olduğunu, modern toplumu oluşturan kurumsal, sosyal ve politik işleyişin belli öngörüler ve varsayımlar üzerine kurulan "sözde bilimsel" olarak addedilen bazı teknik ve modellerle açıklanmayacağını öne sürmüştür. Bu yaklaşımla birlikte Anglosakson dünyadaki beşeri coğrafyanın gündemi "mekânsal dağılımın istatistiksel kanunlarıyla meşgul olmaktan dengesiz kent ve bölge kalkınma düzeylerine, bunların maddi süreç ve tarihsel koşullarını incelemeye-sorgulamaya dönmüştür" (Gregory ve diğ., 1994:3). Böylece Pozitivist paradigmayla birlikte uzun bir zaman için sosyal bilimlerde sadece sosyal olay ve olguların gerçekleştiği "geometrik uzam" olarak ele alınan mekân, yapısalcı-Marksist yaklaşımla birlikte bu süreçlerin bir parçası olduğu kadar başlı başına bir etken olarak da ele alınmıştır. Mekân, sosyal süreçlerde hem etkili hem de onlarla birlikte şekillenen bir "yapı", "ajan" ve "etken" olarak sosyal bilimlerin gündemine girmiştir.

Geçmişte çevresel etkenlere, bölgesel farklılaşmaya ve mekânsal dağılıma odaklanmış geleneksel coğrafya somut, hemen gözlemlenebilen, sayılabilir, ölçülebilir, haritalanabilir fenomenleri temel araştırma nesnesi yapmışken; günümüz beşeri coğrafyası sosyal bilimlerin mekân kurgusunu temel araştırma konusu edinmiştir (Philo and Söderström 2004:108). Ancak sosyal bilimlerdeki bu yeni coğrafi mekân pozitivist paradigmanın kesin, somut, sınırları belli geometrik ve edilgen olan mekânı değil; farklı kültürlerin, toplumsal süreçlerin, politik ve ideolojik süreçlerin süzgecinden geçirilerek yaratılan ve inşa edilen (constructed) mekândır da aynı zamanda. Bu yönüyle sosyal süreçlerde "mekân (places) zamanı görünür kılma yolu" olarak algılanmaktadır (Cresswell, 2008:53). Günümüzde genel geçer açıklamalar bulmaktan ziyade teorik ve yorumsamacı (hermeneutik) yönü ön plana çıkan sosyal bilimlerde kültürel bir tasavvur olarak mekânın ağırlığı bu nedenle artmaktadır. Uluslararası ilişkilerden, kent çalışmalarına, göçe ve kültür araştırmalarına varıncaya dek tüm sosyal bilimlerde "mekânsal okumanın" ya da "mekânı okumanın", sosyal süreçleri anlamak ve ne yöne doğru seyredeceğini kestirmek için gerekli bir girişim olarak görülmektedir. Dolayısıyla mekânsal süreçlerin kendisi sosyal süreçlerin belirleyeni, aynı paranın farklı yüzü gibi olarak algılanmaktadır. Bu nedenle sosyal süreçleri gerçekleştikleri mekânın bağlamından bağımsız düşünme hatasına düşmeyiz. Sibley'in (1995) deyimiyile "...kültürel anlamda mekânı okumak için mekânsal organizasyon ritüellerine vurgu yapan 'mekânın antropolojisi kavramına' ihtiyacımız var".

4. Yeni yaklaşımın ekonomik ve kültürel coğrafyadaki etkisi

Eleştirel teoriyle birlikte başlayan ve yakın zamanımıza kadar Gulbenkian Komisyonu'nun çıkışıyla devam eden sosyal bilimlerdeki yeni bilgi kuramsal eleştiriler ile farklı sosyal teorilerin mekân kavramı üzerine yaptığı etkiler coğrafyada kendini daha çok ekonomik coğrafya ve kültürel coğrafya üzerinde göstermektedir¹. Bunda iki temel faktörün etkili olduğu söylenebilir. Birincisi özellikle küreselleşmeyle beraber ekonomik faaliyetlerin çeşitliliğinde ve coğrafyasında

(mekânlarında) üretim, dağıtım ve tüketimin her aşamasında meydana gelen köklü dönüşümdür. Ekonomik alandaki dönüşüm doğal olarak bunların üzerinde gerçekleştiği coğrafi mekânın rolünü ve etki biçimini hem değiştirmiş hem de çeşitlendirmiştir. Bu nedenle gerek eleştirel kuramın etkisiyle olsun gerekse diğer radikal teorilerin etkisiyle olsun sosyal olguların genel geçer, belli başlı büyük teoriler ile açıklama getirilemeyecek kadar çeşitli ve değişken olduğunun kabulü ekonomik coğrafyadaki mekân algısını da değiştirmiştir. Geleneksel pozitivist epistemolojinin ya da Marksist teorinin yaptığı gibi tüm sosyal süreçleri belli bir teori, sistem, yapı mantığı içerisinde açıklanamayacağı, bunun yerine toplumsal gerçekliğin farklı parçalarını açıklayan çoklu (pluralist) metodolojinin kabul edilmesi gerektiğine olan inanç güçlenmiştir. İşte bu inanç nedeniyledir ki aynı sosyal olgunun farklı mekânlardaki-coğrafyalardaki yansımaları, mekâna göre beliren biriciklik (teklid-idiografik) karakteri, her sosyal olgunun bulunduğu mekânın-coğrafyanın bağlamına göre değerlendirilmesi gerektiğine dair söylemler gittikçe yaygınlaşmakta ve mekânın araştırma nesnesi olduğu kadar özne, ajan, fail olarak da karakteri önem kazanmaktadır. Bu sosyal süreçlerde mekânı bu ilişkilerin yaratıcısı, taşıyıcı ve şekillendiricisi olarak gören “*yeni ekonomik coğrafya*” yaklaşımı ekonomik araştırmalarda olduğu gibi kültürel çalışmalarda da önemli bir ağırlık kazanmıştır.

Özellikle modern çağın “evrensel” ve “nesnel” sosyal bilim anlayışına şüpheci bakan postmodern eleştirilerin yükselişiyle birlikte, kültüre bağlı göreceliliğin sosyal olguların açıklanmasında sıklıkla dile getirildiği görülmektedir. İnsanların kolektif deneyimlerinin bir ürünü olarak kültürün de farklı zamanlar ve farklı mekânlardaki deneyimlerle çeşitlendiği bir gerçektir. Coğrafi koşulların, insan-nesne arasındaki ilişkiyi değiştirdiğini, farklı insani ilişki biçimleri doğurarak farklı kültürlerin ortaya çıkışına kaynaklık ettiği modern antropolojinin kurulmasından önce de bilinmektedir. Bu anlamda kültürün mekânsal bağlamlılığı coğrafya yazınında eskiden beri ön plana çıkarılmaktadır. Hatta ondokuzuncu yüzyılın tamamında ve yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde coğrafyacılar arasında pozitivist paradigmanın ve yaygın deterministik görüşün etkisiyle mekânın kültür üzerinde temel belirleyen olduğu iddia edile gelmiştir. Bu anlayışla mekân (coğrafya) ve kültür birbirlerinden ayrı birer varlıklarıymış gibi ele alınmış olmakta iki kavramın birbirinin içine girdiği, birbirlerinin içinde var olduğu göz ardı edilmiştir. Başka bir deyimle kültürün mekânla var olduğu, mekânla görünür kılındığı, mekânla temsil edildiği; mekânın kültürle var olduğu, kültürle yaratılan bir yapı olduğu göz ardı edilmiştir.

Kültürel coğrafyadaki bu postmodern eleştirilerle mekân ve kültür bütünselliğine yaklaşıırken, küresel kapitalizmle birlikte bu farklı kültür coğrafyalarının (mekânlarının) birbirine giderek daha çok benzeyip benzemediği sorunu belirlemeye başladı. Harvey’in zaman-mekân sıkışması kavramıyla bu soruya getirdiği açıklamalar sosyal teoride coğrafi açıklamalara olan ihtiyacı bir daha gösterirken, kültürel araştırmalarda farklı ve özel alanlar üzerine yoğunlaşan idiografik coğrafi çalışmaların önemi de giderek arttı. Her bölgenin, coğrafyanın kendine has bir öyküsünün olduğu, her bir mekândan öğrenilecek bir şeylerin olduğu, coğrafyadaki idiografik alan çalışmalarının işaret ettiği biriciklik, tekil ve özgüllüğün yeniden hatırlanmasını sağladı. Bu coğrafi yaklaşım, bir yandan postmodern eleştirilerin savunduğu kültürel göreceliliğe hizmet edebilirken bir yandan da postkolonyal eleştirilerin savunduğu başka coğrafyaların perspektifinden dünya algılamasının ya da bilgi inşasının mümkün olduğunu hatırlamaya yaramıştır. Dolayısıyla mekânların biricikliğini ve özgünlüğünü temel alan idiografik coğrafi gelenek kültür çalışmalarının içine yerleştikçe Batı merkezli bir pozitivist dünya algısının ve coğrafi bilgi inşasının çözümlenmesine yardımcı olmuştur.

Bu anlamda kültürel coğrafyadaki yeni yaklaşımlar 1990’larda yükselen ve neo-liberal iktisadın “kaçınılmaz son” olarak önümüze koyduğu “tarihin sonu” tezlerine de anlamlı yanıtlar vermesini sağlamıştır. Küreselleşmeyle birlikte “*coğrafyanın, mekânın öldüğünü*”, savunanlar kısa bir süre içinde coğrafyanın nasıl yeni anlam ve sembollere bölündüğünü ve sosyal süreçlerin işleminde belirginleşmeye başladığını görür oldular (Graham, 1998). Bu durum ereksel (teleolojik)² çizgisel tarih anlayışından postmodern kritiğin savunduğu parçalı ve ereksel (teleolojik) olmayan tarih anlayışının sosyal teorinin içine yerleşmesini sağlamıştır. Ancak bilim olarak coğrafyaya en büyük etkisi metodolojik anlamda kültürel ve ekonomik coğrafya çalışmalarının birbirini tamamlar hale gelmesidir.

Bunu ekonomik coğrafyada konu edilen olguların ve olayların kültürel ve kurumsal farklılıklara dayandırılarak incelenmesinde çok bariz görmekteyiz. “Kurumsal yaklaşım-institutional approach” (Amin and Thrift, 1994) ve “kültürel dönüş-cultural turn” (Martin, 1994) olarak adlandırılan bu eğilim sadece ekonomik coğrafyadaki konu ağırlığındaki değişimi ifade etmemektedir. Aynı zamanda kültürün mekânsal bir unsur olarak ekonomik coğrafyanın analizlerinde ağırlık oluşturmaya başladığını göstermektedir (Crang, 1997).

Özellikle 1980’lerin sonundan itibaren yoğunlaşan bu eğilim kentsel ekonomilerin ve bölgesel ekonomilerin, onları yaratan sosyal, kültürel altyapısıyla ilintili olarak kavranması gerektiği yönündeki kanıyı güçlendirmiştir. Dolayısıyla kültürün kendisi ekonomik analizlerde ve değerlendirmelerde olması gereken önemli bir girdi ve mekânsal özellik olarak kabul edilmiştir. Bu kültür ise mekândaki yansımaları daha çok temel altyapı girdileri halinde gösteren donanımın yanı sıra, tüm sosyal öğrenme ve yaratma süreçlerini içine alan politik, ideolojik ve organizasyon süreçleri de içermektedir. Ekonomik faaliyetlerin kültürel karakterinin daha da ağırlık kazanması ve günümüzde ekonomik coğrafya başta olmak üzere kültürün ekonomik süreçleri açıklamada ve yorumlamada anahtar kavramlardan biri haline dönmesi başta ekonomi olmak üzere sosyal bilimlerde mekân kavramının ekonomik yönüyle yeniden ön plana çıkmasını sağlamıştır. Nitekim 2008 yılı Nobel ödülünün ekonominin mekânsal ve kültürel bağlamını ön plana çıkaran, lokasyon ekonomilerinin önemini tekrar ön plana koyan Krugman’a verilmesi bu açıdan anlamlı gelmektedir.

1990’larda ise küreselleşmeyle birlikte yerelliklerin ve yerel ekonomilerin küreselleşme sorunu önem kazandıkça birbirinden farklı olan bu yerelliklerin ya da mekânsallıkların önemi daha da arttı (Scott, 2006). Ekonomik değişkenlerin olduğu kadar ekonomik yaşamın kendisi, tarzı, onu yaratan sosyal ilişkileri yani kültürü de inceleme zorunlu bir hal aldı. Nitekim günümüzde ekonomik coğrafya başta olmak üzere sanayiye ve diğer ekonomik faaliyetlere ilişkin global-yerel eksenli değerlendirmeler bu kültürel eklemlenme ve etkileşim perspektifinden sorgulanmaktadır. Sanayi kümeleri, sanayi bölgeleri, öğrenen bölgeler, öğrenen toplumlar (Asheim, 1996; Amin and Thrift, 1992) ve daha birçok yeni kavram sanayinin kültürel farklılığa bağlı olarak değişen mekânsal boyutunu ifade eden yeni kavramlar olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde ekonomik faaliyetlerin mekânsal boyutu sadece fiziksel mesafenin neden olduğu taşıma ve ulaştırma maliyetleri yada mekânsal işgücü bölümlenmesi üzerinden sorgulanmamaktadır. Aksine, yeni ekonomik yapıya ve esnek birikim rejimine dayalı gelişmeyi öngören; ulusal, bölgesel, kentsel, yerel gibi çoklu ölçeklerdeki (multi scalar) kültürel, kurumsal ve sosyal yapılar ile bunların başka coğrafyalarla olan bağlantılarının şekli ve düzeyi üzerinden sorgulanmaktadır.

Ekonomik coğrafyadaki bu yeni yaklaşımlar ve değişimler Anglosakson literatürde “yeni ekonomik coğrafya” (new economic geography) olarak kavramsallaştırılmıştır. Martin (1994), beşeri ve ekonomik coğrafyadaki değişimin sadece konu ve içerik değişimi olmadığını aynı zamanda postmodern eleştiriden kaynaklanan epistemolojik ve paradigmatik bir değişim olduğunu ileri sürmektedir. Bu değişim postmodern felsefenin ve post-yapısalcılığın (post-structuralism) ana argümanlarını ve sorularını oluşturan “dünyayı nasıl algılayıp temsil edebiliriz? Gerçeklik ile kavramlarımız ve anlayışımız arasındaki ilişki nedir?” soruları ekseninde şekillenmektedir (Martin, 1994:23).

Günümüzde ekonomik faaliyetlerin değişen şekli ve çeşitliliği nedeniyle yeni ekonomik coğrafya da eskisi gibi tek bir genel geçer teori aramak yerine, bu çok çeşitliliği çoklu metodolojilerle ve farklı yaklaşımlarla açıklama çabasıdır. Yeni ekonomik coğrafyada postmodern felsefenin de etkisiyle sanayiye ya da ekonomik gerçekliğe ilişkin bütüncül açıklamalar sunma iddiasında olan yaklaşımlar giderek erimekte; özellikle kültür çalışmalarının da etkisiyle parçalı, özel ve dar alanlı analizlerin, kavramlaştırmaların, değerlendirmelerin ve yaklaşımların ön plana çıktığı görülmektedir. Ekonomik coğrafyadaki bu yeni yaklaşımı en belirgin şekilde günümüzde Los Angeles Okulu (Kaliforniya-Berkeley) temsil etmektedir (Gregory, 1994b). Yeni ekonomik coğrafyada mekânın, ekonomik faaliyetlerin değişen anlamını ve araştırmacılar olarak coğrafyacıların bunlara karşı tutumunu Martin’in şu değerlendirmesi etkili şekilde ortaya koymaktadır:

“...postmodern çıkış, bizi ‘ekonomik gerçekliğin’ anlamı ile kullandığımız değişik teorik modeller ve söylem biçimleriyle olan ilişkisini daha yakından eleştirel biçimde incelemeye zorlamaktadır. Ekonomi(ler) gibi bir söylem şekli olarak ekonomik coğrafya da kaçınılmaz biçimde değişik dünya görüşleri veya ideolojiler ile kullandığı dilin bağlamı ve yapısıyla sınırlanmaktadır. Mekân ekonomisi muazzam karmaşıklık, heterojenlik ve çeşitlilikle karakterize edilmektedir. Bu yönü çoklu (multiple) yorumlamaları ve açıklamaları mümkün kılmaktadır. Sonuç olarak ideolojik konumumuz ve linguistik formasyonumuzca derinden etkilenen seçimlerimiz ve bu seçimlerimizden kaynaklanan “gerçekliğin” çoklu tanımlamaları bulunmaktadır... Ekonomi(ler) ve ekonomik coğrafya bu nedenle kaçınılmaz olarak ideolojiktir. Farklı teoriler, farklı inanç sistemlerine dayanır ve bu anlamda ‘ekonominin’ değişik imajlarını veya ‘okumalarını’ inşa ederler”. Ekonomik coğrafyacılarca kullanılan farklı yaklaşımlar, karar verme sürecinde lokasyonun rolü, dengesiz kalkınmanın doğası, kapitalist ekonominin işleyişi ve benzeri konulara ilişkin farklı dünya görüşlerinin somutlaştırılmasıdır”. (Martin, 1994:39)

Martin’in de belirttiği gibi postmodern paradigma araştırmacı olarak coğrafyacıların ekonomik olaylara karşı tutumunu sorunsallaştırmaktadır. Pozitivist paradigmanın varsaydığı ölçülebilir, kabullenilebilir, geçerli bir ekonomik mekân ya da ekonomik coğrafyaya karşın günümüzde coğrafyacıların farklı ideolojik tutumlarından, bakış açılarından ve farklı algılamalarından kaynaklanan çoklu ekonomik coğrafyaların, mekânsallıkların olduğunu varsayar. Bu da coğrafyacılar açısından tek genel geçer bir ekonomik coğrafi yaklaşımın savunulmasını güçleştirmektedir. Yeni ekonomik coğrafya ve yeni mekân ekonomisi, kapitalizmin sosyal ve mekânsal dinamiklerinin doğası gereği olarak kaygan, kararsız, durmaksızın değişen bir coğrafyadır (Harvey, 1969). Böylesi bir sistemde mekânı bağımsız ve edilgen kabul etmek; ekonomik ve sosyal süreçlerden bağımsız olduğunu iddia etmek yanılgıdır. Aksine sosyal ve ideolojik üretim alanı olarak mekân , materyal üretimi olarak mekân , çok boyutlu ilişkilerin oluşturduğu ağ olarak mekân gözüyle bakmak gerekir (Harvey, 1969; Soja, 1989).

Postmodernizmle birlikte mekân algısında beliren bu değişim aslında coğrafyadaki yapısalcı-sosyalist kuramın bir uzantısı olarak kabul edilebileceği gibi felsefe ve sosyal bilimlerdeki yeni bilgi kuramsal açılımların uzantısı olarak da görülebilir. Sosyal bilimler ve beşeri coğrafya geçmişte bilgi kuramsal (epistemolojik) olarak realizmi, metodoloji olarak da ampirizmi kabullerken günümüzde görecelilik (relativizm) hakim epistemoloji ve çoğulculuk (pluralizm) hakim metodoloji olmuştur (Gregory ve diğ., 1994; Martin, 1994). Zira bugünün toplumsal gerçekliğindeki karmaşa ve parçalanmışlık her yerde ve her coğrafyada genel geçer akılcı-rasyonel bir açıklama sunan bilgi kuramsal (epistemolojik) kabullerin şüphe götürdüğünü göstermektedir. Her bir coğrafi ünitenin kentin, bölgenin veya yerelin diğerleriyle farklılaşan dinamikleri ve süreçleri, içinde bulunduğumuz sosyal gerçekliğin dolayısıyla da onun bilgisinin ancak çoklu perspektiflerle anlaşılmasının mümkün olduğunu göstermektedir. Bu epistemolojik ve metodolojik değişimleri kavramaksızın dünyanın değişen coğrafyasını açıklamak mümkün görünmemektedir.

5. Sonuç

Pozitivist paradigmanın egemen olduğu modern çağın bilimsel düşüncesinde mekânın sosyal teorideki ağırlığı çoğunlukla göz ardı edilmiş, ekonomik bir değer ve fırsat üreten niteliği dışında sosyal süreçlerin açıklamasında pek kullanılmamıştır. Oysa günümüzde pozitivistliğe yönelen postmodern eleştirilerle coğrafya yeniden keşfedilmekte ve mekânın sosyal teorideki rolü değişmektedir. Sosyal teoride mekâna yapılan vurgunun ağırlık kazanması yahut mekânın yeniden keşfedilmesi bu mekânı kendisine odak edinen coğrafi yaklaşımın dolayısıyla coğrafyacıların da sorumluluğunu değiştirmiştir. Bir sosyal bilim olarak özellikle beşeri coğrafya sosyal teorideki bu paradigmatic değişime kayıtsız kalamaz. Pozitivist epistemolojiden yeni bir epistemolojiye geçişte beşeri coğrafyacılar kendi araştırma nesnesi olan mekânı yalnızca eskinin kavram ve yaklaşımlarıyla ele almamalıdır.

Mekânı sadece açıklayıcı çerçeve sunan bir varlık olarak değil, yeni bir okuma biçimi olarak öngörmeli ve mekânı sosyal olanın metnine çeviren bir perspektif geliştirilmelidir. Modern coğrafya nasıl ki mekânı sosyal olanın aynası olarak aldıysa, bu aynaya bakarak ölçmenin, bilmenin öngörmenin mümkün olduğunu savunduysa; günümüzdeki yeni coğrafya da mekânı toplumsal olanın metni olduğunu kabul etmeli ve farklı okuma biçimlerinin mümkün olduğunu ortaya koyarak epistemolojik çoğulculuğa sahip çıkmalıdır. Coğrafya eğitiminde benimsenecek ve kurumsallaştırılacak böylesi bir yaklaşım daha demokratik ve barışçıl bir toplumun-dünyanın da ön koşuludur. Modern bilincin üzerine inşa edildiği, biz ve öteki karşılığında doğan ikilemler, çatışmacı, sınırları belirlenmiş, kesin, ayrılmış coğrafyalardan, mekân algısından çokluğa, etkileşime, geçişkenliğe, kararsızlığa ve sürekli dönüşüme ve değişime vurgu yapan mekânsallığa veya “*postmodern coğrafyalara*”, mekân algılarına dönmek zorundayız.

Bu anlamda mekânsal okumaların günümüzde sosyal teorinin konu edildiği olayların ve kavramların anlaşılması için zorunlu bir girişim olduğu görülmektedir. Çünkü günümüzün toplumsal gerçekliği birbiriyle çelişen süreçlerin bir arada bulunabildiği modern sosyal teorinin kavramlarıyla açıklanamayacak düzeyde karmaşıklık, düzensizlik, iç içe geçmişliğin, birbirine eklenmenin olduğu, kesintisiz ve kararsız bir mekânsal düzlemde yer almaktadır. Böylesine belirsiz ve kararsız bir sosyal evreni modern çağın homojenleştiren, genellemeler yapan ve tümel açıklamalarla anlaşılır kıldığını sanan nomotetik yaklaşımıyla anlamak, açıklamak mümkün değildir. Bunun yerine olasılıkların ve alternatiflerin olduğunu, farklılaşmanın doğallığını vurgulayan, her bir deneyimin, işleyişin, etkileşimin ve sosyal karşılaşmaların yataklığını yapan mekânsallığın, coğrafyaların idiografik özgülüğüne işaret eden coğrafi düşünceye doğru bir adım atmak zorundayız. Modern çağın sosyal teorisinde ilerlemeci çizgisel zamansallığa yüklenen sosyal gerçekliğin böyle olmadığı ancak parçalanmış ve çeşitlenmiş çoklu “*postmodern coğrafyalarda*”-mekânlarda okunabilir. Bu yüzden de yeni bir mekânsal okuma biçimine ihtiyacımız var.

Notlar

1. Gülbenkian Komisyonu 19.yüzyıldan başlayarak sosyal bilimlerin gelişim tarihini ve kurumsallaşma sürecini inceleyen, mevcut haliyle sorunlu bir kurumsal yapı olduğu yönünde iddialar öne süren bir kurumdur. Daha fazla ayrıntı için “Gülbenkian Komisyonu (1996), Sosyal Bilimleri Açım, Metis Yayınları, İstanbul”a bakılabilir.
2. Teleolojik tarih anlayışı, modern düşüncenin ürünü olup sosyal bilimlerde yer edinen; belli bir yönde ilerlemeci ve evrensel bir tarihsel gelişim çizgisinin varlığını savunan anlayıştır. Bu anlayışa göre toplumsal yaşam belli bir ilerleme çizgisine hizmet etmekte, zaman içinde tüm toplumlar kaçınılmaz olarak bu tarihsel gelişim çizgisi doğrultusunda ilerlemektedir. Batı merkezli sosyal teoriden çıkan bu düşünce, toplumsal gelişmeyi zamansal bir soruna indirgeyip onun mekânsal ve coğrafi bağlamını dışarıda bıraktığından ve batı toplumlarının geçtiği tarihsel süreçlere alternatif başka tarihsel süreçlerin olamayacağını savunduğundan, “tarihin sonu” tezlerine hizmet etmekte ve postmodern yaklaşımlarla eleştirilmektedir.

Referanslar

- Amin, A. and Thrift, N. (1992) “Neo-Marshallian nodes in global Networks”, *International Journal of Urban and Regional Research* 16(4): 571-587.
- Amin, A. and Thrift, N. (1994) *Globalization, Institutions, and Regional Development in Europe*, Oxford University Press, Newyork.
- Arı, Y., (2005) “20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyası: Genel bir değerlendirme”, *20.Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi* içinde, Arı, Y. (Editör), sayfa 3-19, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Asheim, B.T., (1996) "Industrial districts as 'learning regions': A condition for prosperity", *European Planning Studies*, Volume 4(4), 379 – 400.
- Bryman, A., (2008) *Social research methods*, Oxford University Press.
- Bunge, W., (1962) *Theoretical Geography*, First Edition, Lund Studies in Geography Series C: General and Mathematical Geography, Lund, Sweden:Gleerup.
- Claudia, M., (2008) "Postmodern Geographies(1989):Edward Soja", In *Key Texts in Human Geography*, (Ed.) Phil Hubbard, Rob Kitchin and Gill Valentine, Sage Publication, 135-143.
- Crang, P., (1997) "Introduction:cultural turns and the (re)constitution of economic geography" In *Geographies of Economies*, (Ed.) J.Wills ve R. Lee, 3 -15, London:Arnold.
- Cresswell T., (2008) "Space and Place(1977):Yi-Fu Tuan", In *Key Texts in Human Geography*, (Ed) Phil Hubbard, Rob Kitchin and Gill Valentine, Sage Publication, 53-60.
- Goodchild M.F., (2008) "Theoretcal Geography (1962) William Bunge", In *Key Texts in Human Geography*, (Ed.) Phil Hubbard, Rob Kitchin ve Gill Valentine, Sage Publications, 5-18.

- Graham, S., (1998) "The end of geography or the explosion of place? Conceptualizing space, place and information technology", *Progress in Human Geography*, Vol. 22 (2), 165-185.
- Gregory D., (1994a) "Social Theory and Human Geography", In *Human Geography: Society, Space and Social Science*, Ed.: Derek Gregory, Ron Martin ve Graham Smith, Macmillan Press, London, 78-109.
- Gregory, D., (1994b) *Geographical Imaginations*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Gregory D., Martin R. ve Smith G., (1994) *Human Geography: Society, Space and Social Science*, Macmillan Press, London
- Harvey, D., (1969) *Explanation in Geography*, Hodder Arnold Publication.
- Jupp, V., (2006) *The SAGE Dictionary of social research methods*, Sage Publications, London.
- Kaya, İ., (2005), "Sosyal Teori ve Beşeri Coğrafya", *Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 (Prof.Dr.İsmail Yalçınlar anısına) Bildiriler Kitabı* içinde, Editörler: Avcı, S. ve Turoğlu, H., sayfa 257-266, İstanbul.
- Khun, T., (1962) *The Structure of Scientific Revolution*, (Türkçesi: Bilimsel Devrimlerin Yapısı), Çeviren: Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, 2003, İstanbul.
- Lefebvre, H., (1991) *The Production of Space*, Translated by D.N. Smith, Blackwell Publishers, London.
- Martin, R., (1994) "Economic Theory and Human Geography", In *Human Geography: Society, Space and Social Science*, (Ed.) Derek Gregory, Ron Martin ve Graham Smith, Macmillan Press, London, 21-53.
- Özgüç, N. ve Tümertekin, E., (2000) *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*, Çantay Kitabevi, İstanbul
- Peet, R., (1998) *Modern Geographical Thought*, Blackwell Publishing, Oxford
- Philo C. and Söderström O., (2004) "Social geography: looking for society in its spaces", In *Human Geography: A history for the 21st Century*, (Ed.) George Benko and Ulf Strohmayer, Oxford University Press, New York, 105-138.
- Schaefer, F., (1953) "Exceptionalism in Geography: A methodological Examination", *Annals of the Association of American Geographers*, 43: 226-249.
- Schoolman M. and Campbell D., (2008) "Introduction: Pluralism 'Old' and 'New'" In *The New Pluralism: William Connolly and the Contemporary Global Condition*, Duke University Press. London.
- Scott, A.J., (2000) "Economic geography: the great half-century", *Cambridge Journal of Economics*, 24, 483-504.
- Scott, A.J., (2006) "A perspective of economic geography", In *Economic Geography: Past, present and future*, (Ed.) S. Bagchi-Sen ve H.L. Smith, Routledge Studies in Economic Geography, 56-79.
- Sibley, D. (1995) *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West* London Routledge.
- Soja, E.W., (1989) *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, London: Verso Press.
- Tekeli, İ., (1979) *Mekân Organizasyonlarına Macro Yaklaşım İçin Bir Deneme*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara
- Trochim, W.M., (2006) *The Research Methods Knowledge Base*, 2nd Edition., (URL: <http://www.socialresearchmethods.net/kb/>, 20.11.2008).
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N., (1998) *Beşeri Coğrafya*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Yavan, N., (2005) "Bilim Felsefesi Bakımından Coğrafyada Pozitivist Yaklaşım", *Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 (Prof.Dr.İsmail Yalçınlar anısına) Bildiriler Kitabı* içinde, Editörler: Avcı, S. ve Turoğlu, H., sayfa 405-414, İstanbul.